

Magyarország kellemetlen füstjei

„A magyar jobboldali közvélemény, mely nagy általánosságban Móricz Zsigmondot, mint a zsidóliberális szellemiség kiszolgálóját tartotta nyilván, mégis mélységes megdöbbenéssel fogadta a magyar parasztság nagy írójának halálát.” Ezt írta a *Virradat* 1942. szeptember 8-án, három nappal az író halála után. Úgy vélte a nyilas lap publicistája, hogy „Móricz Zsigmond, minden liberális meszterkedés ellenére is megmaradt magyarnak, még ha kisebb kisiklásai az ellenkezőt bizonyítják is. Megmaradt pedig benne mindenképp a magyar paraszt józan és egészséges antiszemizmusa.” Idézik is tőle a húszas évekből forrásmegjelölés nélkül: „Én is antiszemita volnék, de annyira körül fognak a zsidók... Nem tudok tőlük megszabadulni.”

Amióta előkerültek Móricz Zsigmond antiszemita naplójegyzetei, amelyekből Závada Pál is idézett *Idegen testünk* című regényében, a szellemi élet minden oldaláról mossák le Móriczról az antiszemita gyalázatot. Az egyik oldalon azért, mert nem veszítheti el a „baloldal” sem Móriczot, sem az antiszemizmus elleni zéró toleranciáját, a másik oldalról pedig azért, mert Móricz példájával lehet lemosni az antiszemita bélyeget Tormay Ceciléről, Wass Albert-ről és másokról, mert úgy mond ők is csak úgy antiszemiták, vagy úgy nem azok, mint Móricz.

Tíz évvel a *Virradat* idézett cikke után Gimes Miklós – akkor még Révai József adeptusa – emlékezett

meg a *Szabad Népb*en (1952. szeptember 4.) Móricz halálának tizedik évfordulójáról. A cikkében Révait idézi: „A halálos ítéletet e régi világ fölött mi hajtjuk végre, de Móricz az »Úri muri«-ban, a »Rokonok«-ban, a »Kivilágos kivirradatig«-ban már kimondta, hogy ez a világ megérett a pusztulásra.” Hozzáteszi: „Móricz népszerűségének, hatásának magyarázata, írói nagysága mindenekelőtt abban van, hogy ő az úri Magyarország szenvedélyességben és művészi erőben egyaránt legnagyobb leleplezője”.

Az ebbe a szerepbe beszentelt Móricz ugyebár nem lehetett antiszemita. Am Gimes Miklós ebbe a konzensusos elhallgatásba sztálinista korszakában sem tudott beleszólítani, s ezért cenzorabb akart lenni a főcenzoroknál. A Szépirodalmi Kiadónál induló Móricz-sorozat szerkesztőbizottságának tagjaként cikkében csak a Révaitól idézett felsorolásban helyet nyert *Kivilágos kivirradtig* újrakiadásáért emelt szót, antiszemitának ítélve a művet. Senki nem értett egyet vele. Leghevesebben Darvas József vitatkozott vele, akinek pár évvel korábbi antiszemita cikkei és beszédei élénken élhettek még Gimes – és persze a Darvas mögött álló többiek – emlékezetében is.

A *Kivilágos kivirradtig* előkerült a magyar arisztokráciáról szóló, nemrég megjelent, igen testes és dekoratív könyvben is (Gyáni Gábor – Szilágyi Adrienn: *Az arisztokrácia tündöklése és bukása Magyarországon, 1700–*

1957. HUN-REN Bölcsészettudományi Kutatóközpont Történettudományi Intézet, 2025, Budapest, 624 o.): „Az 1898-ra datált történetben a földtulajdonos gróf felmondott idős jószágigazgatójának, hogy zsidó bérletbe adja az uradalmát.[...] A státuszvesztésnek ez a formája nyíltan felszínre hozza a vidéki középosztály lappangó antiszemitizmusát.”

Móricz kisregényének a zsidókérdés áll a középpontjában. Semmi másról nem esik benne annyi szó, mint erről. Ha hosszabb ideig nem emlegetik a zsidót, az már a névnapi mulatozásra összegyűlt társaságnak is feltűnik.

A változó társadalmi viszonyokra készületlen, a régi status quóba begyökerezett falusi kisegyzisztenciák úgy érzékelik a helyzetet, hogy a történelmi elit és a feltörekvő zsidóság harcába pusztulnak bele. A nevelő így veszi el az ifjú, ártatlan legátus életkedvét: „Persze, csúnya harc ez. A történelmi osztály meg akarja tartani vagyonát és hatalmát és nem hajlandó sem dolgozni, sem áldozni: a zsidóság pedig meg akarja szerezni a gazdagságot, és azzal az új hatalmat, tűzzel-vassal, jogos és jogtalan módon. [...] ... néha úgy tetszik, mintha a magyar élet olyan volna, mint egy gyertya és mind a két végén meg van gyújtva. Egyik vége a mágnásvilág, másik a zsidóvilág. S nem tudom, melyiknek a füstje kellemetlenebb.”

Nem egyértelmű, hogy az író mivel azonosul, mivel nem mindabból, amit ebben a keserűen mulató társaságban a zsidókról mondanak. Nem mondanak kevesebb rosszat másokról sem. Itt-ott dicsérik is a zsidót. Még meg is értik. A rossz hír hozója együtt dicséri a gyertya két végén füstölgőket: jól teszi az ifjú gróf, hogy reformálja bátran a birtokát, hogy bérbe adja a

bécsi zsidóknak. Sokkal többet fognak kihozni abból a földből. Az ország javára. Így kell tenni. Ahogy Angliában teszik.

Ahol, amint azt az arisztokráciáról szóló könyvből is tudjuk, a nagybirtokok jelentős része már rég bérletben van, és az arisztokraták java nem gazdálkodik, hanem a járadékot szedi be, és fekteti be bányába, ingatlanfejlesztésbe, tőkés vállalkozásokba.

A polgári-kapitalista átalakulás válik itt zsidókérdéssé. És mágnáskérdéssé, középosztálykérdéssé, kisemberkérdéssé. Csak a többi osztály és réteg nincs a közbeszédben származáshoz kötve, a feltörekvő tőkéseké, vállalkozóké meg van.

Ez a kötés olyan közkeletű intellektuális művelet, amely Móricz számára is magától értetődött. De még a filozemita Ady számára is. Különböző értelme sem lenne a korrobori táncos hasonlatának. Ez a magától értetődés a zsidóságból a kommunizmusba szakadt, a kisregényben a zsidóval azonosított kapitalista osztállyal magát a legélesebben szembeállító, az ellene folyó harccal azonosító Gimes számára maga a vészterhes antiszemitizmus. Függetlenül attól, mit, mennyire rosszat, mennyire jót mondanak a zsidókról abban a kisregényben, és mi lehet abból Móricz saját véleménye.

Gimes jól megalapozott félelmei szempontjából nem az az érdekes, hogy Móricz, hanem hogy az olvasó mit gondol mindabból igaznak.

Ha ránézünk arra a történelmi osztályra, amely ama gyertya másik végén füstölgött kellemetlenül, nem látjuk, hol is lenne az az ezeréves folyamatosság, amelyre folyvást hivatkoznak, mint a magyarok történelmi teljesítményére. Amikor a történelmi

valóságra immunis szónokok arról beszélnek, mit tettünk „mi magyarok” ezer éven alatt a Kárpát-medencében, a semmiről beszélnek.

Nem véletlenül nevezték történelminek azt az osztályt, amely a *Kivilágos kiviláradtig* nevelőjének a szövegében vagyonát és a hatalmát

féltette, hiszen a vagyon és hatalom nélküliek óriási tömege, amelyhez képest a vagyonosok és hatalmasok mikroszkopikus kisebbséget képviseltek, nem volt történelmi, nem csinalt történelmet semmilyen értelemben. Tette a dolgát, mint egy méh a méhészek és klienseik által meghatározott gazdasági ágazatban. Nem volt semmilyen része a döntéshozatalban, nem artikulálta az érdekeit, nem tudott írni, olvasni, a világból nagyon kicsi darabkát látott térben és időben, és azt a kicsit sem értelmezhetette szellemi eszközök híján. Miként a méh sem a méhészetet.

A tudatos történelemcsinálás joga a lakosság pár százalékát kitevő nemesség, országos szinten a lakosság pár tízezrelékét kitevő arisztokrácia és a királyi udvar kezében volt. Gyániék könyve szerint a főnemesség az ország lakosságának kb. 0,02 százalékát tették ki a dualizmus korában, és ez az arány korábban sem lehetett nagyságrendileg más. De még ennek az arisztokráciának a zöme sem foglalkozott politikával. Az Országgyűlésen való részvételre joga-

sult főnemesség többsége ott meg sem jelent, a megjelentek többsége sem maradt sokáig. Már csak azért sem, mert nagyon sokba került.

Az arisztokrácián kívüli nemesség és az önkormányzattal bíró városok polgárságának a krémje is csak a helyi vagy regionális politikában juthatott szóhoz.

Ez a hártavékony tudatos politikázó réteg már rég nem létezik, és annak ezeréves folytonossága is merő fikció. Hiszen: „... az 1848-ban létező főnemesség közel fele 75 évesnél fiatalabb főnemesi múlttal rendelkezett, három negyedük főnemesség pedig nem érte el a 150 éves kort. Így kevesebb mint negyedrészünk büszkélkedhetett török időkből származó főnemesi ranggal.”

Vagyis a magyar arisztokrácia, miként az osztrák is, melynek része volt, a Habsburg uralkodók kreatúrája.

Ez a „történelmi osztály” tehát az ezer évből nagyjából két évszázadot foghatott át, mígnem a 20. század első negyedében végleg kikopott a „történelemcsinálásból”.

Még az ősnemesi státuszhoz sem kellett nagyon ősi család. Az udvarképesség feltételét jelentő ősnemesi státuszhoz nyolc apai ükszülot és négy (később nyolc) anyai dédszülot kellett igazolni, akik nemesnek születtek. Csak a tiszta vérűek számítottak, örökbefogadottak, törvényesítettek nem. Azt persze senki nem ellenőrizhette, hogy a tizenöt házasságból valamennyi gyereket a törvényes férj nemzett. Ám az ősne-

Gyáni Gábor – Szilágyi Adrienn: Az arisztokrácia tündöklése és bukása Magyarországon, 1700-1957. HUN-REN Bölcsészettudományi Kutatóközpont Történettudományi Intézet, 2025.

messég igazolásához ezen szigorú próba szerint is csupán négy generációval kellett visszamenni. Ami száz-százötven évnél nem jelent többet.

A könyvben megismerhetjük Esterházy Miklós 1670-ben készült, öt generációra visszamenő családfáját. Ezen látszik, hogy az ükszülők 110–74 évvel a családfa elkészítése előtt házasodtak össze.

A köznemesség pedig önálló tényezőként csak a 18. század végén jelent meg. 1790 körül kezdődött el a köznemesi rendiség kora.

Továbbá azt a történelmet sem magyarok csinálták, amelyet a magyarországi társadalom tengerének ebben a főnemesei csöppjében kavartak.

Az arisztokrácia jellemzően kozmopolita volt. A magyarországi is. Voltak köztük bőven honosítottak, és gyakran keresték az európai térségben a rangban megfelelő házastársat. A magyarországi főnemesek jelentős részének nem is volt magyar identitása, és nem magyar volt az anya- és a családi nyelve.

Az 1846-ban született Apponyi Albert gróf az emlékirataiban megírja, hogy egészen kivételes eset volt az övé, hogy tíz tizenéves koráig magyarul tanították, és magyar volt az anyanyelve. Ehhez az apja, Apponyi György ragaszkodott, de egyáltalán nem hazafiúi buzgalomból, hiszen rendíthetetlen Habsburg-párti volt, a bécsi kancellárián töltötte élete javát, és részt vett 1849 után a Habsburg elnyomó apparátus működtetésében.

Fél évszázaddal később már az volt a kivételes, ha egy főnemesei gyermeknek – mint például Andrásy Katinkának, Károlyi Mihály majdani feleségének – nem magyar volt az anyanyelve, hanem angol, mivel angol nevelőnőre bízták a szülei.

Ebben a fél évszázadban párhuzamosan, egy időben magyarosodott a főnemesség, a zsidóság és a Magyarországra beáramló német, svájci, osztrák, szlovák vállalkozók és munkások hada.

A 19. századnál mélyebbre bizony nem nyúlik az az időszak, amikor a magyarországiaknak és bennük a magyaroknak, ha nem is nagy, de a korábbi egészen kicsinél azért nagyobb része „csinálta a történelmet” a köznemességgel, a lassan bekapcsolódó polgársággal, honorácior értelmiséggel, a szabadságharcban részt vevő alsóbb rétegekkel, majd a szervezett munkásokkal, mezőgazdasági dolgozókkal.

A magyarországi arisztokrácia a Habsburgok által kreált új arisztokrácia része volt, mely „kifejezetten birodalmi színezetet nyert, és ezzel határozottan elkülönült a lassanként nemzetivé átalakuló helyi társadalmaktól”. „... az udvarképes birodalmi arisztokrácia – társadalmi téren – *Európa legelzártabb főnemesei rendje volt*”. (Kiemelés az eredetiben.)

Az arisztokrácia társadalmi elkülönülése mindvégig fennállt. Zárvány maradt Magyarország társadalmában akkor is, amikor politikai monopolhelyzete fokozatosan megszűnt. Ezt a monopolhelyzetet 1790-től kezdve a „hosszú 19. századon át” egyre több társadalmi réteg korlátozta. A felsőház 1885-ös reformja a főnemesek kétharmadát kilökte a felsőházból. Trianon meghatározó csapást mért a főnemesek vagyoni helyzetére. Majd egy évtizeden át nem is létezett a felsőház, és amikor újjáalakult 1927-ben, akkor sem hasonlított már a régi főúri testületre. Tagjainak már csak az ötöde tartozott az arisztokráciához, amely a harmincas évekre

lényegében kikopott a politikai elitből. Bethlen István volt az utolsó, aki miniszterelnökként még megpróbálta ezt a folyamatot feltartóztatni.

Egy pont volt, ahol az arisztokrata nagyon is közvetlen és élő kapcsolatba került alsóbb néposztályokhoz tartozó emberekkel. Ezzel kezdődött az élete. Dajkához, nevelőhöz, tanítóhoz sokkal szorosabb és érzelmileg telítettebb kapcsolat fűzte, mint a szüleihez, rokonaihoz. Mikor is lehetett a legfogékonyabb korban lévő ifjú együtt annyit az apjával, mint a neveltetéséhez hozzátartozó nagy nyugati tanulmányúton, a grand touron az őt kísérő, a világot számára értelmező nevelőjével?

Nemcsak a társadalmi, a családon belüli elszigeteltségbe is beleszületett az arisztokrata gyerek.

Szülő és gyermek kapcsolata legtöbbször merőben formális volt. Általában még a házaspárok is elkülönült életet éltek. Nem aludtak egy szobában, „napi életüket a kastély egymástól távol eső szegmenseiben éltek. A főrangú gyermekek élete is a szüleiktől távol zajlott mind fizikai, mind társas viszonylatban. Saját személyzetük volt, és nem ritkán külön épületrészben vagy emeleten laktak. A szüleikkel való érintkezés ritka alkalmat jelentett számukra, melyet egyébként is merev szabályok sokasága hatott át.”

A család életét, a gyerekekét kivált, szigorú napirend határozta meg. Játékra kevés idő maradt, és a játék is jelentős részben a nemesi élethez kötődött, például a lovagláshoz, a kártyázáshoz, ami szintén hozzátartozott az arisztokrata társasági életéhez. Teleki László például tanóraszerűen nyolc órát tanult naponta, és ehhez jött még a kötelező olvasási idő.

A gyerekek oktatásával egész stáb foglalkozott, és ezek az apa részletes utasításai szerint működtek.

„A főúri családba született gyermekek egy, a világtól mesterségesen és nagy gonddal elzárt, szűk világban nőttek fel, és ezzel szinte a vérükbe ivódott saját kivételességük tudata és érzülete. Ez a szocializáció teremtette meg azt az arisztokrata identitást, amely mindvégig a réteg fő viselkedésszociológiai jellemvonását képezte. Az itt megismert arisztokrata nevelődési folyamat érdemben később sem igen módosult, hogy szinte érintetlenül öröklődjön tovább az arisztokrácia fennállásának... 20. század közepi végnapjaiig.”

Legfeljebb annyi változás történt, hogy a 20. századra már többnyire magyar lett a családi nyelv az arisztokrata családokban. Jellemző azonban, hogy miközben minden arisztokrata gyerek több nyelven beszélt az előkelő társasági élet szintjén, a nemzeti kisebbségek nyelveitől kifejezetten óvták őket, holott az arisztokrata családi birtokok igen jelentős része nemzetiségek lakta vidékeken feküdt, és ottani kastélyokban, abban a nyelvi környezetben éltek az életüket.

A rangszerű házasságkötés köteleme „még a két világháború között sem enyhült, akkor sem, amikor egy arisztokrata család – anyagi tekintetben – már nem a régi színvonalon élt.” A nem nemes házastárssal vagy az alacsonyabb rangú nemessel kötött házasságok, bár – éppen szokatlanságuknál fogva – sokat beszéltek róluk, igen ritkák voltak, már csak azért is, mert a főnemesség magán kívül nemigen érintkezett másokkal, ezért a megismerkedés lehetőségei is szűk körre korlátozódtak. A párválasztási

nehézségeket külhoni párkereséssel igyekeztek enyhíteni, de így is gyakori volt a viszonylag közeli rokonok – unokatestvérek – közötti házasság.

A megismerkedési lehetőségek szűkösségét jelzi, hogy az érdeklődés nagyon hamar vált kötelezettséggé. Károlyi Mihályné Andrássy Katinka írja a memoárjában, hogy „ha pedig valaki a báli idényben kétszer ugyanazzal táncolta a kotillont..., akkor elvárták, hogy eljegyzés legyen, mert különben, mint akkor mondták, a lány »kompromittálva volt«, a fiú pedig »nem viselkedett úriember módra«”.

A hagyományos családmódellet értékeléséhez tudni kell, hogy ez a leghagyományosabb családmódellet Magyarországon történetében.

Mint látjuk, a politikai vezető szerep elenyészése, a sajátos arisztokrata politizálás elhalványodása, a több forrásból eredő politikai elitbe való betagozódás és a végső szerepvesztés egyáltalán nem befolyásolta a társadalmi elkülönülés mértékét. Ez fennállt egészen addig, amíg a második világháború után brutálisan szét nem verték a „történelmi osztálynak” nevezett képződményt.

A tudatos tudatlanság terméke az a mítosz, mely szerint az egzisztenciájában is elpusztított arisztokrácia jelentett volna még valaminő politikai hatóerőt, mielőtt elpusztították. Ez a mítosz jelenik meg a Magyar Fórum (2018. február 1.) egyik cikkében, miszerint: „Az egyik tragédia, az arisztokrácia Rákosiék által véghez vitt tudatos lefejezése, azért okozott jóvátehetetlen tragédiát, mert a nemzetért felelősséget érző és nemzeti érzülettel átítatott módosabb, vállalkozó szellemmel bíró és ehhez gyakorlattal is rendelkező réteg lényegében eltűnt.” Ennek a mítosznak a jegyében

ajánrozták körbe az arisztokrácia újra megjelenő képviselőit a rendszer-váltás után a nemzetinek nevezett politikai körökben.

A Trianon utáni Magyarország arisztokráciájának a négyötöde távozhatott az országból a háború alatt és után. A maradék ötöd a kitelepítés és a munkavállalás során került először közvetlen kapcsolatba a „néppel”. „Az arisztokrácia földönfutóvá tett és folytonosan üldözött tagjai... most először kerültek közvetlen és élő kapcsolatba a »néppel«, akik gürcölése tette korábban lehetővé számukra a henye és gondtalan élet élvezetét. Korábban halvány fogalmuk sem volt arról, mert egyáltalán nem is érdekelte őket, hogy kik és hogyan élnek lent messze alattuk...”

Kevesen voltak, akik Pallavicini Györgyné Andrássy Borbálához hasonlóan a kitelepítésben felismerték, hogy még mindig nem az ő keresztjük a legnehezebb, hanem azoké, akik számukra korábban teljesen érdektelenek voltak: az ötvenes évek terrorjától tönkretett parasztságé: „... mi csak tanúi vagyunk egy szörnyű nagy tragédiának: az egész magyar parasztság likvidálásának. [...] Föld nélküli földművesből mi lehet? Proletár? Huligán? Szegénylegény? [...] Az arisztokrácia... ha földönfutó lett is, műveltségét magával viszi, akár milyen körülmények közé kerül, neveltségétől megfosztani nem lehet. Lelki és észbeli értékeit még a börtön mélyén is érvényesíteni tudja. De mi a paraszt önértetét és tekintélyt adó foglalkozása nélkül?”

Aztán persze a hatvanas évektől lett valami a föld nélküli földműves gyerekekből is, a deklasszálódott arisztokrata gyerekekből is, mert az élet mindig megy tovább...